

COUTO, Elza Kioko Nakayama Nenoki do; DOURADO, Zilda; SILVA, Anderson Nowogrodzki da; AVELAR FILHO, João Nunes (org.) (2017).
Linguística ecossistêmica: 10 anos de ecolinguística no Brasil.
Campinas: Pontes. 234 p.

Aquest llibre és alhora una celebració i un balanç. Celebra el desè aniversari de la publicació de la monografia d'Hildo Honório do Couto *Ecolinguística. Estudo das relações entre língua e meio ambiente* (2007), que va marcar una fita inexcusable en la introducció al Brasil de l'ecolingüística. I resumeix i presenta els principals resultats de la disciplina després d'aquests deu anys de feina. Una feina en certa mesura també relacionada amb la sociolingüística catalana: Do Couto cita molt sovint el sociolingüista Albert Bastardas, amb qui a més comparteix punt de vista en diversos sentits (només cal comparar la bibliografia que ambdós manegen).

Linguística ecossistêmica consta de catorze articles, precedits d'un poema de Francisco Gomes de Matos —pioner de les concepcions ecolingüístiques i impulsor d'una «lingüística humanitzadora»— i de dos textos molt curts i introductoris a càrrec de dos reconeguts ecolingüistes: Alwin F. Fill, de la Universitat de Graz, i Arran Stibbe, de la Universitat de Gloucestershire, que farien el paper de convidats estrangers a una publicació dedicada a la feina feta al Brasil.

El poema, en anglès i portuguès, és un bon símptoma de la voluntat del llibre —i de l'escola— de no cenyir-se a les convencions acadèmiques més estretes i de combinar recerca amb activisme. Quant als dos textos introductoris, acaben de situar el lector en el marc mental de la proposta. Fill, per exemple, fa un repàs històric molt ràpid de l'ecolingüística i conclou que: «De acordo com Couto, a Ecolinguística não é apenas um ramo da Linguística, mas, antes, um modo de encarar o mundo e de lhe trazer harmonia» (p. 11-12). Stibbe, al seu torn, subratlla la idea que el prefix «eco» implica una perspectiva holística («ver o fenômeno como entrelaçado não só com o mundo humano, mas também com o mais-do-que-humano mundo de animais, plantas, pedras, solo, oceanos, florestas e chuvas») i activista («usar os resultados da pesquisa para contribuir com ações que visem trazer benefícios práticos», p. 18).

El primer text pròpiament dit, d'Hildo Honório do Couto, és un resum del programa de recerca de l'anomenada *lingüística ecossistêmica*. Do Couto comença per rebatre algunes de les idees que, segons ell, s'han atribuït erròniament a l'ecolingüística: determinisme a l'estil Whorf, poca capacitat de distingir-se de la sociolingüística, confusió amb l'ambientalisme o un holisme tan ambiciós que acaba per difuminar-se. També desmenteix la manca de metodologia pròpia. Tot seguit, enuncia el principi informador del programa de recerca: el canvi de perspectiva a una visió ecològica del món que es contraposaria a la «visió occidental del món», hegemònica a la

ciència. Aquesta visió ecològica del món inclou el qüestionament de l'estandardisme, que segons Do Couto és implícit fins i tot en la sociolingüística variacionista, ja que pressuposa «um sistema geral (padrão), do qual tudo mais é variação» (p. 30). I entén la llengua no com a codi o instrument, sinó com a interacció, per la qual cosa el nucli dels estudis lingüístics ha de ser no pas l'estructura o el sistema, sinó la interacció comunicativa i les seves regles. Do Couto enuncia quinze regles interaccionals basades en l'estudi de la tríada conceptual fonamental de la lingüística ecosistèmica que proposa: llengua, territori i població. La regla número 15 fa referència al que generalment s'ha considerat l'objecte d'estudi de la lingüística formal: la «gramàtica». La resta de regles tenen a veure amb l'acció comunicativa en si mateixa. Un exemple, la regla 1: «F [emissor] e O [receptor] ficam próximos um do outro; a distância varia de uma cultura para outra ou conforme as circunstâncias» (p. 32). Pel que fa a la metodologia, Do Couto proposa una perspectiva eclèctica, una «multimetodologia», de fet, basada en el «mètode de focalització» de Mark Garner complementat amb propostes de Michael Löwy, Frifjof Capra o Joshua Nash. Com a conclusió, apunta que l'ecolingüística pot oferir noves interpretacions a fets ja coneguts (per bé que considerem molt qüestionable l'afirmació que «por serem 'fatos' são feitos, logo, já conhecidos»).

El text següent, a càrrec de la professora Elza Kioko Nakayama Nenoki do Couto, repassa el que considera innovacions de l'ecolingüística brasilera dels darrers deu anys. Revisa també alguns dels canvis de concepte o terminològics que han tingut lloc en aquest període (per exemple, del terme «ecologia fundamental da língua» s'ha passat a «ecosistema integral da língua»). La professora exposa la idea d'interacció com a concepte fonamental i explica nocions com la de «comunió», «comunitat de llengua», «comunitat de parla» o «anàlisi del discurs ecològica». Per acabar, enumera breument alguns dels camps d'aplicació d'aquesta perspectiva.

El tercer capítol és bàsicament una recopilació bibliogràfica de l'ecolingüística en general, i molt especialment de la brasilera. Juntament amb els dos precedents, configura una mena de balanç de la disciplina. En el quart capítol, d'Anderson Nowogrodzki da Silva, es reflexiona sobre la perspectiva política subjacent a l'ecolingüística. L'autor aprofundeix en la idea, ja esmentada als capítols anteriors, que l'ecolingüística és també prescriptiva, en el sentit que pretén «desenvolver propostas realizáveis para amenizar o sofrimento (quando possível) e defender a vida» (p. 83). El coneixement, des d'aquesta perspectiva, no és autònom, sinó que està al servei de la comunitat i es construeix per millorar el món. El principi general és: «Aquilo que mantém a vida, seja ela qual for, é algo positivo, enquanto, por outro lado, se prejudica a vida, isso é considerado negativo» (p. 86). Da Silva alinea l'ecolingüística amb l'ecologia profunda d'Arne Næss i la contraposa a la visió del món capitalista (l'autor afirma partir d'un biaix teòric marxista en aquesta qüestió). Segons el seu punt de vista, l'investigador ha de comprometre's amb la comunitat: «o pesquisador é, portanto, um agente ativo da sociedade, realizando ações práticas que refletem a teoria, não se atendo ao campos das ideias» (p. 100). Al capdavant, una versió de l'onzena «tesi sobre Feuerbach» de Karl Marx.

El capítol següent, a càrrec de Genis Frederico Schmaltz Neto, se centra en el concepte de comunitat de parla des d'una perspectiva ecolingüística. Comença per distingir «comunitat de llengua» de «comunitat de parla»: mentre que la primera és «un ecosistema lingüístico geral, de territorio extensivo», la segona «diz respeito às interações entre falantes em um espaço delimitado onde determinadas normas coexistem». L'autor posa d'exemples de comunitat de llengua els territoris estatals (al Brasil, Portugal i Moçambic, diu, s'usa el portuguès: no em sembla que incloure-hi Moçambic sigui gaire il·lustratiu, tenint en compte que el portuguès hi és minoritari, encara que acapari certes funcions), mentre que les comunitats de parla, per ser-ho, exigirien interacció. És, de fet, l'investigador qui defineix els límits d'una comunitat de parla, formada pels parlants que hi interactuen, la llengua que fan servir i el territori on s'esdevé la interacció. La proposta de l'autor és que, com més intens sigui l'intercanvi entre els membres d'una d'aquestes comunitats, menys rígida hi serà l'aplicació de les regles d'interacció generals; és a dir, el flux comunicatiu flexibiliza les normes generals i afavoreix la creació de normes específiques. El text conté un ús terminològic que m'ha semblat rebuscat: s'hi parla de *cluster* definit com a «agrupamento de pessoas que interagem em vários territórios», però se cita com a font d'aquest concepte un article de James Milroy i Lesley Milroy sobre el canvi lingüístic on el terme *cluster* només fa referència a la fonètica.

Els dos capítols següents se centren en l'anàlisi del discurs. El primer, de Zilda Dourado, reitera els principis fonamentals de l'ecolingüística brasilera, ja exposats en els textos anteriors, i hi enquadra l'anàlisi del discurs ecològica, per a la qual el discurs és «um processo de produção de sentido nas redes de interação comunicativas de determinada comunidade de fala» (p. 134). El segon, de Samuel de Sousa Silva, també reiteratiu, sistematitza els principis filosòfics de l'ecolingüística brasilera i de l'anàlisi del discurs que s'hi emmarca: voluntat de reformulació epistemològica (i no només un programa de recerca), holisme, interacció com a objecte de coneixement, pensament sistèmic (en què «o todo é sempre diferente da mera soma de suas partes», p. 143). Hi afegeix una adaptació dels conceptes d'entropia i homeòstasi com a dos principis en relació dialèctica que explicarien la dinàmica dels ecosistemes. L'autor relaciona el pensament ecolingüístic amb la tradició evolucionista i la física relativista i l'entronca amb el paradigma de la complexitat.

El capítol següent, de Maria Célia Dias de Castro, atribueix un enfocament ecosistèmic als elements mítics bíblics de la creació (i als seus antecedents) a través de la denominació, cosa que porta l'autora a examinar l'estudi de la toponímia (com una manifestació de la denominació) en relació amb l'adaptació al medi. L'exemple concret que dona —l'estudi dels fitotopònims (o topònims relacionats amb noms vegetals) de l'estat brasiler de Maranhão— no m'ha semblat, si més no tal com es presenta aquí (de manera molt sintètica), de gaire profunditat teòrica.

També de toponímia tracta el capítol següent, de Kênia Mara de Freitas Siqueira. L'autora subratlla el paper de la llengua en la constitució de la cultura i considera que «a denominação dos lugares advém de um processo político-cultural que merece uma abordagem que vá além do nome atribuído a uma localidade» (p. 177). Aquí

analitza l'ús de topònims d'origen tupí en una zona on la llengua i la cultura tupís ja no existien, de manera que aquest ús reflectiria un «processo crescente de nacionalização» (p. 181) que respon a una necessitat d'autenticitat, a una recerca de la «verdadeira brasilidade» (p. 186).

El capítol següent, de Davi Borges de Albuquerque, presenta un estudi de cas: la dinàmica lingüística de Timor Oriental, un espai intensament multilingüe amb una presència del portuguès (que hi és la llengua oficial) molt restringida i una llengua franca, una varietat koiné del tetum, al costat de les varietats patrimonials.

João Nunes Avelar Filho firma el capítol següent, que parteix de la idea que les manifestacions lingüístiques de la cultura popular reflecteixen el procés d'adaptació al medi d'una comunitat (en aquest cas, una zona de l'altiplà central del Brasil) i les estratègies de socialització i de cohesió social. Acaba amb una reivindicació del valor de la cultura popular i la necessitat de reconèixer-la, quan en general pateix una gran marginació —sobretot la de provinença rural— a l'hora de generar imaginari col·lectius.

El darrer capítol del llibre torna a l'anàlisi del discurs ecològic. En aquest cas, aplicada a l'estudi del dret ambiental brasiler, dominat encara, segons l'autor, per valors capitalistes i androcèntrics malgrat indicis discursius a favor d'una visió del món més holística, horitzontal i de respecte a la diversitat, ara com ara només incipients.

Lingüística ecosistèmica. 10 anos de ecolinguística no Brasil és un llibre desigual (com sol passar en una recopilació de treballs i d'autors molt diversos) i força repetitiu pel fet que, com que és una mirada enrere de la feina feta la darrera dècada, sovint cau en la temptació de recopilar principis i reiterar intencions. També es veu perjudicat per una edició poc atenta: hi ha referències en el cos del text que no apareixen a la bibliografia, una considerable diversitat en certs criteris formals com ara les remissions bibliogràfiques i algun error tipogràfic i de disseny. És, però, un llibre molt útil per fer-se una idea de la trajectòria de l'ecolinguística al Brasil, un espai on sembla tenir un futur prometedor, així com per tenir agrupades i a mà les referències bibliogràfiques essencials d'aquest camp. I, per cert, el text de la contracoberta del llibre és en català.

Pere COMELLAS CASANOVA
Universitat de Barcelona